

JAROMÍR DEMEK

LESK A BÍDA REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE

J. Demek: *Regional Geography: Glory and Penury*. — Sborník ČSGS, 92, 2, p. 119—123 [1987]. — Regional geography which used to play such a prominent role in geography, is taught less often today. The author discusses the trends in regional geography since the Second World War. The reasons of the present crisis of regional geography are analysed. The author is suggesting that regional geography should come back as a fundamental branch of geography, but it must be the right type of regional geography.

Úvod

Před pěti lety napsal již zesnulý význačný český geograf Vlastislav Häufler do tohoto časopisu esej o geografii jednotné a regionální (7). Moje esej navazuje na jeho ideu volným způsobem předložit našim geografům k diskusi zásadní problémy současné geografie. V tomto příspěvku se však zabývám pouze regionální geografii, jejíž status je nejen v geografii, ale i mimo ni, předmětem diskuse. Stejně jako Vlastislav Häufler předkládám čtenářům nikoliv axiomy, ale spíš podnět k zamýšlení a diskusi.

Lesk regionální geografie

Regionální geografie byla hlavním zaměstnáním geografů již v dobách, kdy mnohé termíny a témata běžná v současné geografii nebyly ještě objeveny a vymyšleny. Regionální geografie je jednou z nejstarších a základních dílčích geografických věd. Zabývá se vymežováním a komplexním studiem regionálních geografických komplexů (geokomplexů, georegionů). Každý regionální geokomplex (georegion) představuje geografickou individualitu, tj. představuje přesně lokalizovanou neopakovatelnou část krajinné sféry se specifickými rysy. Regionální geografie zabývající se regionálními geokomplexy je tedy věda idiografická.

Regionálně geografické poznatky jsou nezbytnou součástí vzdělávání a kultury občana socialistického státu, který se musí umět orientovat ve složité prostorové a politické realitě současného světa. Pro všeobecné vzdělání a kulturní rozhled člověka má regionální geografie zásadní význam (6, str. 310).

Regionální geografie a její poznatky mají praktický význam, který si uchovávají i v současném období vědeckotechnické revoluce.

Regionální geografie je některými geografy považována za vrchol této vědy, vrchol geografického zkoumání. U nás tyto názory zastávají

zejména J. Krejčí (9), J. Korčák (8) a další. Nověji píše např. H. Kühnlová (in 11, str. 289): „Regionální geografie je nositelem integrity všech geografických disciplín.“ Nejsou sami. Např. významní angličtí geografové psali: „Je to regionální geografie, která je kulminací naší práce“ (2, str. 19) nebo „... regionální geografie je geografovou ústřední a vrcholnou úlohou“. V posledních třech desetiletích v souvislosti se změnami v geografii takovýchto názorů však ubývá. Již V. Häufner (7, str. 36) opatrněji formuloval, že regionální geografie nemůže být „korunou geografie“ a takové úkoly plnit nemůže.

Přes všechny uvedené skutečnosti i vysoké hodnocení regionální geografie v minulosti i současnosti je nesporné, že význam regionální geografie ve vědě, v praxi i ve škole klesá. Je to patrné nejen u nás, ale celkově ve světě. Projevuje se to snížením počtu regionálně geografických prací, poklesem hodin věnovaných regionální geografii ve škole i tím, že v praxi jsou regionálně geografické poznatky suplovány jinými obory. Přes některé iluze u geografů je patrné, že regionální geografie se nachází v krizi.

Názorný příklad uvádí R. Lonsdale (10) z USA. Geografové této světové velmoci tradičně věnovali velkou pozornost regionální geografii zahraničních států. V posledních dvou desetiletích však v USA na univerzitách vzrostl počet hodin matematiky, statistiky a programování a v učebních plánech se zmenšil počet hodin věnovaných regionální geografii. Tato skutečnost se projevila ve výzkumných programech a financování výzkumu zahraničních zemí. Důsledkem je pokles počtu disertací věnovaných geografii zahraničních zemí, což odráží i směr zájmů geografů v USA. Ve čtyřicátých letech činil počet disertací věnovaných regionální geografii zahraničních států 25 % z celkového počtu disertací. V padesátých letech vzrostl na 35 %, v letech 1964—1966 dokonce na 38 %. Potom začíná pokles. V letech 1967—1969 činil 28 % a v letech 1974—1984 pouze 24 %. I tak je to mnoho, ale v posledním čísle je zahrnut poměrně velký počet disertací zahraničních studentů, zejména z rozvojových zemí, kteří píšou o své vlastní zemi.

Přírozeně geografové nejen v ČSSR, ale i v jiných zemích socialistických i kapitalistických hledají příčiny krize regionální geografie. Psal jsem o úsilí geografů NDR při hledání příčin poklesu zájmu o regionální geografii, které se projevilo na jejich sjezdu v roce 1985 (3):

Otázka tedy zní: „Jaké jsou příčiny krize, proč regionální geografie neplní společenskou zakázku a tím se ocitá na okraji zájmu společnosti a do zcela nedávné doby i na okraji zájmu geografů?“ Teprve v poslední době se zdá, že zájem o regionální geografii mezi geografy poněkud stoupl (12, 13).

Příčiny krize regionální geografie

Podle mého názoru spočívá hlavní příčina krize současné regionální geografie v nedostatcích její metodologie, tj. v teorii metod a způsobů poznání objektivní reality. Regionální geografie je nejbližší objektivní realitě ze všech geografických disciplín, protože má nejmenší míru abstrakce. Vyšší stupeň abstrakce má obecná geografie a nejvyšší pak teoretická geografie.

V minulosti nedostatky v metodologii regionálně geografického zkoumání vedly k zatížení regionální geografie geografickým determi-

nismem. Nízký stupeň abstrakce vedl k přeceňování vlivu přírodních činitelů na vývoj lidské společnosti. To se přirozeně negativně odrazilo v hodnocení vědeckosti regionální geografie. V současné době je v socialistických státech v souvislosti s rozvojem obecné a teoretické geografie toto nebezpečí překonáno. Geografický determinismus se v regionálně geografických pracích projevuje i dnes, ale ve zcela nové rovině. Studuje omezující faktory (prahy) v regionálních komplexech, které limitují využívání prostoru. Zdá se, že dnes je nebezpečnější indeterminismus než nově pojatý geografický determinismus.

V minulosti se regionální geografie zabývala studiem buď přírodních regionálních geokomplexů (přírodních krajin, přírodních regionů) nebo jednoduchých regionálních struktur vzniklých tradičním vztahem mezi lidskou společností a přírodou (např. kulturních krajin málo rozvinutých zemí nebo kulturních krajin počátků kapitalistického vývoje). Vztahy mezi přírodou a společností v krajinné sféře se však stávají stále složitější a tím vzrůstá i složitost regionálních geokomplexů. V této fázi vývoje kulturní krajiny regionální geografie nestačila přizpůsobit svoji metodologii vzrůstající složitosti vazeb v krajině a začala její krize. Regionální geografie ustrnula na idiografické úrovni a nedostatečně se věnovala studiu obecných rysů kulturních krajin. Řešení problémů kulturní krajiny na nomotetické úrovni převzaly buď jiné dílčí geografické vědy (např. nauka o krajině) nebo jiné vědy (např. krajinná ekologie v biologii, regionální ekonomika v ekonomii a další).

Metodologická krize regionální geografie spočívá:

- a) v neujasněnosti pojmu regionální geografický komplex (geokomplex, georegion), který je používán geografy i negeografy ve velmi odlišných pojetích; situaci komplikuje i skutečnost, že např. fyzickogeografický region má jiné vymezení než socioekonomický region; terminologická nejednota jen odráží názorový zmatek mezi geografy;
- b) v neujasněnosti způsobů studia regionálních geokomplexů (georegionů), protože vyjádření jejich individuality — při dnešní stále vzrůstající složitosti jejich struktur — klade vysoké nároky na regionální analýzu. Geografové nemají ujasněny metody a přístupy studia a hodnocení georegionů ani na úrovni praxe, ani na úrovni školské geografie.

Současné společenské praxi nedostačuje tradiční diagnóza individuálních rysů regionů, která byla obvyklá v regionální geografii minulosti. V současném období vědeckotechnické revoluce je rozhodujícím činitelem ve vývoji hlavních rysů regionů člověk, lidská společnost. Vývoj kulturních krajin spěje k monotónnosti. Při vývoji kulturních krajin k celkové monotónnosti je však přece jenom třeba respektovat individuální rysy jednotlivých krajin. Pro určení podstaty regionu, jeho struktury, fungování, dynamiky a vývoje je třeba rovněž zachytit jeho obecné rysy a zařazení do celkové hierarchie regionů. Tuto funkci však v praxi dnes zřejmě lépe plní např. územní a oblastní plánování než regionální geografie.

Perspektivy regionální geografie

K ujasnění pojmu regionální geografický komplex (geokomplex, georegion) je třeba k chápání tohoto pojmu přistupovat z hlediska teorie systémů (geosystémů) jako jednotek (celků) obsahujících přírodní,

přírodně společenské i socioekonomické subsystémy, vyznačující se určitými strukturami a jedním nebo více cíli pohybu. Systémový přístup pomáhá překonávat tradiční dualismus v geografii (7). V georegionech stále více vzrůstá význam přírodně společenských (přírodně technických) systémů, které v sobě spojují prvky přírodní, technické a řídicí.

Z hlediska metodologie způsobů poznání je zřejmě třeba potlačovat přístup regionální geografie, kdy regionální geokomplexy (georegiony) jsou popisovány podle jednotlivých složek v příčinné následnosti (geologická stavba, georeliéf, podnebí, vodstvo, biota, obyvatelstvo, sídla, využití země, doprava, administrativní rozdělení ap.), a to často staticky a odděleně. Naopak je třeba podporovat přístupy, které se snaží vyjádřit dominantní rysy regionálního komplexu a jeho svéráznost mezi jinými georegiony. Znamená to zvýšit stupeň abstrakce regionální geografie a uvědomit si, že cílem regionální analýzy a syntézy není objevení a popis všech detailů objektivní geografické reality (např. geografických struktur) v georegionu, nýbrž důraz na hlavní rysy, definování hlavních vazeb a zvýraznění obecných rysů individuálního georegionu.

Z hlediska metodologie způsobů poznání georegionu má význam i srovnávací přístup, kdy se regionální geografové snaží srovnáváním jednotlivých regionálních komplexů zjistit jejich obecné rysy a provést typologizaci regionálních komplexů. Tento přístup vychází z názoru, že každý regionální komplex (georegion) má vedle individuálních neopakovatelných rysů i rysy obecné, takže jejich srovnáním lze najít obecně platné geografické zákonitosti.

Závěr

Regionální geografie je nedílnou součástí geografie. Náleží do skupiny idiografických věd, které v současné stupnici hodnocení významu věd pro rozvoj společnosti v období vědeckotechnické revoluce jsou považovány za méně hodnotné a významné. Pokles zájmu o regionální geografii je celosvětový, i když v poslední době existují některé náznaky v obratu myšlení mezi geografy. Znamý anglický geograf R. W. Steel ve svém článku z roku 1982 (13) cituje slova profesora J. House „... psát dnes o regionální geografii vyžaduje odvahu“. Soudím, že je třeba přestat bédovat nad úpadkem regionální geografie a začít v ní znovu aktivně pracovat. Zajímavý je poznatek z USA, že poklesl zájem geografů o regionální geografii zahraničních zemí a vzrostl zájem o regionální geografii vlastní země (10). I když je to jistě zčásti dopad ekonomické krize a omezení financování vědeckých programů, ukazuje to současně i změnu v myšlení geografů v USA. O tom, že současná společnost potřebuje regionální geografii, není třeba diskutovat. Problém však opravdu spočívá v tom, najít správnou metodologii regionálně geografických prací odpovídající současným potřebám. Nápadný rozdíl mezi zájmem studentů gymnázií o zeměpis mezi 1. ročníkem (obecný zeměpis) a 2. ročníkem (regionální zeměpis) ukazuje znovu, že s metodologií naší regionální geografie není všechno v pořádku.

Problém nevyřešíme tím, že budeme regionálně geografické studie ignorovat. Naopak je třeba hledat nové cesty. Třeba i za cenu dalších omylů a kritik z řad geografů i široké veřejnosti. Někteří geografové tvrdí, že současná geografie pokročila jak za popisnou, tak i regionál-

ní fázi svého rozvoje (13, str. 7). S první částí tvrzení lze souhlasit. Zavedli jsme do geografie kvantifikaci, modelování ap. Dnes se však ukazují i negativní stránky tohoto vývoje. Modely nesporně mohou pomoci rozebrat se v podstatě geografických jevů a pochodů. Současně však modely nesplnily některá očekávání geografů. Zaměření na modely zhoršuje vnímání složitosti reálného světa (12). Geografie musí vychovávat k rozpoznání individuality krajiny a v této roli je regionální geografie nezastupitelná.

Geografie vždy zůstane regionální. Jen je třeba se naučit psát regionálně geografické studie novým způsobem, odpovídajícím současnému období vědeckotechnické revoluce. Přivítal bych diskusi našich geografů k této otázce.

(Téze přednášky přednesené na semináři k regionální geografii pořádaném jihomoravskou pobočkou ČSGS při ČSAV dne 11. 9. 1986 v Brně.)

Literatura:

1. BAŠOVSKÝ, O.: Diferenciácia a integrácia v geografii a regionálna geografia. Acta Geographica 17 (Univ. Comeniana), SPN, Bratislava 1979, str. 171—175.
2. DARBY, H. C.: The theory and practice of geography. Inaugural Lecture, University of London, London 1947.
3. DEMEK, J.: Teorie regionální geografie. Acta UC Geographica XV, Suppl., Praha 1980, str. 43—51.
4. DEMEK, J.: Předkongresové symposium Metodologické problémy regionální analýzy, Gotha, NDR, srpen 1985. Sborník ČSGS, 91, Praha, Academia 1985, č. 1, str. 62—64.
5. EDWARDS, K. C.: Land, area and region. Inaugural Lecture, University of Nottingham, Nottingham 1952.
6. FRIČOVÁ, H. — KÜHNEL, K.: Regionální geografie — její didaktické ztvárnění a význam pro všeobecné vzdělání I. Přírodní vědy ve škole, 34, Praha, SPN, 1982-83, č. 8, str. 307—312.
7. HÄUFLER, V.: Esej o geografii, jednotné a regionální. Sborník ČSGS, 87, Praha, Academia 1982, č. 1, str. 23—40.
8. KORČÁK, J.: Regionální zeměpis. Příloha Sborníku ČSZ, 59, Praha, 1954, str. 39—47.
9. KREJČÍ, J.: Úkoly regionální geografie. Sborník ČSZ, 52, Praha, 1954, str. 117—123.
10. LONSDALE, R.: The decline in Foreign — Area Specialization in Geography, Doctoral Work. Journal of Geography, 85, New York 1986, č. 1, str. 4—6.
11. MACHYČEK, J. a kol.: Základy didaktiky geografie. Bratislava, SPN 1985, 344 str.
12. SCARGILL, D. O.: Space, place and region: towards a transformed regional geography. Geography, 70, London 1985, part 2, str. 138—141.
13. STEEL, R. W.: Regional Geography in practice. Geography, 67, London 1982, part 1, str. 2—8.

(Pracoviště autora: Přírodovědecká fakulta UJEP, Kotlářská 2, 611 37 Brno.)
Došlo do redakce 25. 11. 1986.